

‘Een jongetje op een schip’. Pier Pander en de constructie van het zelf

MARCEL BROERSMA

Pier Pander was 45 jaar oud toen hij in augustus 1909 de autobiografische schets “Een jongetje op een schip” schreef. De beeldhouwer was die zomer, zoals bijna ieder jaar, naar Nederland gekomen om bij opdrachtgevers thuis portretten op te zetten die hij in Rome verder zou uitwerken. Hij reisde dan gewoonlijk van stad naar stad en bleef overal een aantal dagen om te werken aan een schets. Meestal eindigde hij zijn verblijf in Friesland waar hij logeerde bij zijn ouders of zijn vriend Theo baron Van Welderen Rengers in Oentsjerk.

In 1909 spoorde Pander zelfs tweemaal van Rome naar Nederland, zo weten we uit sporadisch bewaarde correspondentie.¹ In mei was hij tien dagen in het land geweest, met als belangrijkste doel toe te zien op het gieten van de plaquette “De Vervulling” bij Begeer in Utrecht. Dit werk verscheen in een grote oplage voor een breed publiek ter gelegenheid van de langverwachte geboorte van een troonsopvolger in het Huis van Oranje. Pander portretteerde hiervoor koningin Wilhelmina met haar – bij de conceptie van het kunstwerk nog ongeboren – dochter, prinses Juliana. In een hotel, gevuld met op het moment suprême wachtende buitenlandse journalisten, maakte Pander in Utrecht het feest mee bij de geboorte van de prinses.²

Uit brieven kan gereconstrueerd worden waar Pander in mei 1909 verbleef (naast Utrecht, ook in Den Haag, Rotterdam en Arnhem), maar onduidelijk is waar hij die zomer precies vertoefde. Wel meldt de *Leeuwarder Courant* van 10 augustus dat ‘de bekende beeldhouwer Pier Pander van Rome’ gearriveerd is in Beneden-Knijpe om ‘eenige dagen bij zijn vader te logeeren’.³ De oude Jacob Pander woonde daar, na een bestaan als binnenschipper, in een huisje aan de vaart. Moeder Engeltje Wouda was zes jaar eerder overleden. Pander logeerde in ieder geval twee weken bij zijn vader, want de autobiografische schets vermeldt dat die is afgesloten in Beneden-Knijpe op 23 augustus 1909.

Het lijkt waarschijnlijk dat Pander zijn jeugdherinneringen tijdens dit verblijf in zijn ouderlijk huis heeft geboekstaafd. De omgeving en de gesprekken met zijn vader die hij op dit moment had, zullen wellicht herinneringen boven hebben gehaald en hem hebben geïnspireerd die op schrift te stellen. In deze periode van ontspanning had hij daarvoor wellicht ook de tijd. De titel, “Een jongetje op een schip”, die verwijst naar Panders kinderjaren in het schippersmilieu, doet een relatie tot dit moment van terugkeren in de schoot van zijn jeugd vermoeden. Door Panders sociale stijging was in de loop der jaren onvermijdelijk een zekere geestelijke afstand tot zijn ouders ontstaan.⁴ Deze tekst kan worden geïnterpreteerd als

een poging om die kloof te overbruggen. In dit licht is het opvallend dat na “jongetje”, de woorden “vader” en “ouders” het vaakst voorkomen in de tekst.⁵ Bovendien had Pander reden om aan te nemen dat hij niet oud zou worden. Aan het begin van zijn carrière was hij in 1885 getroffen door tuberculose. De ziekte was ongeneeslijk; zij deed hem meermalen op het randje van de dood zweven en bleef hem zijn leven lang parten spelen.

Er zijn meer aanwijzingen dat het verleden Pander bezig hield in het jaar dat hij zijn herinneringen opschreef. Hij maakte in 1909 namelijk ook twee beeldhouwwerken die een autobiografisch karakter hebben en die als een tweeluik moeten worden gezien. Het eerste is een zelfportret onder de titel “Studie”. Die titel is betekenisvol. Zij verwijst naar het voortdurende onderzoek van de ziel en de plicht tot introspectie die Pander zichzelf oplegde. Ook in zijn oeuvre was de queeste naar de “zuivere kern” van de mens leidend, zoals ik eerder betoogde in mijn analyse van Panders leven en werk.⁶ Het tweede portret draagt de titel “Herinnering”. Onderzoek naar de schets die zich bevindt in Panders archief, wijst uit dat de geportretteerde Clara de Kanter is.⁷ Deze verpleegster verzorgde Pander in 1889 in het Burgerziekenhuis toen hij daar ten tweeden male maandenlang was opgenomen. Toen hij na zijn herstel naar Rome ging om te studeren en werken, ging zij met hem mee. Ze zou zijn hele verdere leven voor hem blijven zorgen.

In 1909 was het precies twintig jaar geleden dat beide huisgenoten elkaar hadden ontmoet. Maar belangrijker nog: in 1889 sloot Pander een lang ziekbed af. De in totaal bijna drie jaar van zijn leven die hij als adolescent lezend en studierend doorbracht in een ziekenhuisbed, vormden zijn karakter en kunstenaarschap. De portretten markeren daarmee een periode van “studie”, van introspectie. De autobiografische schets is een product van hetzelfde proces. Hierin maakte Pander de balans op van zijn leven en onderzocht hij de ervaringen die hem hadden gevormd als kunstenaar. Beide portretten en de schets kunnen daarom ook als een drieluik worden opgevat. Zij werden niet gemaakt voor een breed publiek. Pander hield ze voor zichzelf als product van een persoonlijke preoccupatie.

“Een jongetje op een schip” lijkt vooral bedoeld te zijn geweest voor de beeldhouwer zelf, zijn jarenlange huisgenoot Clara de Kanter en wellicht zijn naaste familie. Na Panders dood in 1919 stuurde De Kanter de jeugdherinneringen, waarvan zij netjes een aantal exemplaren had afgeschreven, aan een kleine kring vrienden van “haar” Pier, zoals Van Welderen Rengers, de Heerenveenster arts C.E. Peters en de bevriende familie De Koo. Zij beklemtoonde in de begeleidende brief dat het nooit zijn bedoeling was geweest, en zeker niet de hare, dat de tekst gepubliceerd zou worden. De ontvangers drukte zij op het hart dat de herinneringen waren bedoeld voor intimi, en niet voor een breder publiek. Verspreiding was uit den boze.

Een aantal door De Kanter gekopieerde exemplaren is bewaard gebleven in verschillende archieven.⁸ Zowel J.P. Wiersma als ikzelf hebben er in

biografieën van Pander uit 1966 en 2007 dankbaar uit geput omdat over de eerste decennia van Panders leven verder weinig bewaard is gebleven.⁹ Bij vergelijking met de autobiografische informatie valt op dat Wiersma's tekst zich hiertoe nogal vrijelijk verhoudt. Waar het de jeugdijaren betreft, nam hij de informatie uit de herinneringen als uitgangspunt, waarna hij de blinde vlekken daarin opvulde. Zonder dit aan te geven, laat hij op meerdere plaatsen zijn verbeelding de vrije loop.¹⁰

Voor mij betekende het lezen van "Een jongetje op een schip", als stof voor een artikel dat ik schreef in het *Historisch Nieuwsblad*, in 2001 de eerste, min of meer toevallige kennismaking met Pander. De combinatie van jongensboekverhaal en louteringsgeschiedenis die uit de schets sprak, spoorde mij aan een onderzoek te doen naar deze ooit beroemde, maar reeds lang vergeten kunstenaar.¹¹ De tekst van de herinneringen, die hierna voor het eerst integraal wordt afgedrukt, laat zien dat Pander weliswaar geen geboren schrijver was, maar voor iemand die een toch vooral praktische opleiding had, niet onverdienstelijk schreef. De beeldhouwer formuleerde zoals hij sprak: ongedwongen met een losse, wat naïef en kinderlijk aandoende toon. Naast een beeld van de persoon geeft de schets ook een mooi, invoelbaar beeld van de jeugd van een schipperskind in Friesland en zijn sociale stijging tot een nationaal bekende kunstenaar.

De constructie van het zelf

Het levensverhaal dat Pander in zijn tekst construeert, verloopt volgens een klassiek patroon. De hoofdpersoon wordt arm geboren en krijgt door talent, hard werken en een speling van het lot de mogelijkheid zich aan zijn uitzichtloze bestaan te verheffen. Juist op het moment dat dit lijkt te gaan lukken, volgt een nieuwe forse tegenslag in de vorm van een zware ziekte die hij met moeite, maar welgemoed overwint. In de laatste alinea's komen tot slot verleden en toekomst samen: in het arme milieu waarin hij is opgegroeid, voltooit hij als succesvol kunstenaar een portret van de koningin. Wie had dat – zo laat Pander zijn vader in de laatste regels verzuchten – ooit kunnen dromen...

De schets is zoals alle autobiografische teksten niet zozeer interessant vanwege de feitelijke kennis over een leven die men eruit kan opdoen, maar vooral vanwege de constructie van het zelf die erin plaatsvindt.¹² De transformatie van de hoofdpersoon, zoals die plaatsvindt in een spanningsveld tussen persoonlijkheid en de sociale verhoudingen waarin iemand functioneert, staat centraal. De leidende vraag bij de bestudering van een autobiografische tekst zou dan moeten zijn *wat* de beschreven transformatie behelst en vooral ook *hoe* die wordt vormgegeven door de auteur, tevens het subject van de tekst. Het gaat daarbij niet om de feitelijke juistheid van het beschrevene, maar om de discursieve strategieën die de

auteur hanteert.¹³ De auteur construeert zijn zelf *in* de tekst en probeert op deze wijze *via* de tekst zichzelf sociaal te positioneren.

Pander verhaalt van zijn leven als een louteringsgeschiedenis. De vele tegenslagen waardoor hij werd getroffen, hebben hem sterker gemaakt en zo de succesvolle loop van zijn leven bepaalt. Vaak wordt een relatie gelegd tussen de opkomst van de autobiografie en de moderniteit. Omdat de wereld om hen heen zo snel veranderde, zouden negentiende-eeuwers geneigd zijn geweest hun eigen positie te onderzoeken en hun persoonlijkheid opnieuw te definiëren ten opzichte van de omgeving waarin zij leefden. Deze levensverhalen zouden getuigen van 'drang tot zelfkennis en zelfverbetering'. Zoals Marijke Huisman het samenvat in haar studie over dit genre binnen het Nederlandse boekbedrijf: 'de autobiografie markeerde de opkomst van een nieuw, individueel en historisch begrepen zelfbewustzijn'. De meeste mensen die hun levensverhaal te boek stelden, zo betoogt zij in het voetspoor van eerdere onderzoekers, waren echter helemaal niet geneigd hun ziel diepgaand te onderzoeken en bloot te leggen voor een groot publiek. Zij schreven eerder over wat en wie zij hadden meegemaakt in plaats dat zij hun eigen gevoelens, gedachten en ontwikkeling analyseerden.¹⁴

Panders schets was niet bedoeld om gepubliceerd te worden. Hij hoefde zich tijdens het schrijven dus veel minder te verhouden tot een geïntendeerd publiek dan auteurs die wisten dat hun levensverhaal op korte termijn een rol in de openbaarheid zou gaan spelen. Op veel punten in zijn tekst, of het nu gaat over hoe hij zijn jeugd beleefde, of hoe hij zijn ziekte ervoer, doet Pander een poging zijn gevoelens van toen onder woorden te brengen. De noodzaak te anticiperen op hoe zijn ervaringen zouden overkomen – wellicht een reden dat velen in het burgerlijke Nederland, waar bescheidenheid een deugd was, zich niet waagden aan dieper gaande beschouwingen over hun eigen persoon – was niet alomtegenwoordig.¹⁵ Maar Pander zal zich, zoals veel andere negentiende-eeuwers, zeker ervan bewust zijn geweest dat zijn naasten (en misschien zijn vader bovenal) de tekst zouden lezen.¹⁶ In die zin kan zij worden gezien als een bewuste poging om het beeld dat anderen van hem hadden te beïnvloeden en te canoniseren.

Het valt op dat Pander veelal zeer specifieke gebeurtenissen beschrijft die hij als bepalend voor zijn leven heeft ervaren. Deze gaan gepaard met betekenisvolle details. Dit wijst op de authenticiteit van de herinnering, maar meer nog op het gegeven dat deze min of meer gecanoniseerd en daarmee ook (deels) gefictionaliseerd is. Het is immers nauwelijks mogelijk dat Pander zoveel jaar na dato nog precies wist wat bijvoorbeeld zijn ouders zeiden en hoe zij dat deden. Een aantal gebeurtenissen – zoals het verhaal waarin moeder overboord slaat – lijkt vooral anekdotisch te zijn. Waarschijnlijk zijn ze in familiekring vaak verteld tot een uitgehard verhaal was ontstaan. De afstand tot het verleden maakt dat Panders herinnering mede zal zijn bepaald door

de ervaringen die hij gedurende zijn leven heeft opgedaan en het zelfbeeld dat hij in de decennia die verstreken tussen herinnerde en herinnering, heeft opgebouwd. Pander exploreert deze afstand door over zichzelf in de derde persoon enkelvoud te schrijven (als “hij” en “het jongetje”). Dat is meer dan een stilistische keuze – het lijkt alsof dit het proces van introspectie, of nauwkeuriger: het verwoorden van de uitkomsten van dit proces, makkelijker of zelfs mogelijk heeft gemaakt.

Discursieve strategieën

De constructie van het zelf gebeurt in “Een jongetje op een schip” aan de hand van een tweetal discursieve strategieën. Ten eerste benadrukt Pander het lijden dat hij in zijn leven heeft moeten doorstaan. Door deze moeilijkheden te overwinnen, zo is de morele boodschap, groeide hij uiteindelijk uit tot een succesvol kunstenaar. Een tweede discursieve strategie dient ter adstructie van de eerste: Pander presenteert zichzelf als een bescheiden man die weliswaar veel talent heeft – meer dan de mensen in zijn omgeving – maar door hard te werken en door te zetten uiteindelijk zijn jeugddroom waarmaakt.

Zijn jeugd presenteert Pander als enerzijds ongecompliceerd en vrolijk, maar anderzijds legt hij ook sterk de nadruk op het eenvoudige milieu waaruit hij afkomstig was. Dat uit zich in de omschrijving van het schippersleven dat tal van ontberingen kende: ‘... een lijden, dat het schippersleven onvermijdelijk aankleeft’. Het komt ook naar voren in de passages waarin hij beseft dat geldgebrek het leren van een vak als meubelmaker of timmerman, laat staan kunstenaar, in de weg staat en in de beschrijving van zijn gevoelens tegenover zijn gastgezin in Amsterdam. Omdat daar veel gelezen werd, terwijl thuis op het schip slechts de bijbel en af en toe een leenboek beschikbaar was, voelde Pander zich intellectueel verreweg de mindere – iets dat in het contact volgens hem werd geëxpliciteerd. Door voortdurend een accent te leggen op zijn eenvoudige afkomst wordt het contrast met de sociale positie die hij later bereikt, als “beeldhouwer van de vorstin”, alleen maar groter. Dit effect wordt vergroot door zijn vader aan het eind van de herinneringen de woorden ‘wie had dat kunnen denken’ te laten uitspreken.

In de tekst legt hij de nadruk op twee dramatische wendingen die de loop van het autobiografische verhaal (“van arme schipperszoon tot succesvol kunstenaar”) dreigden te verstoren. Deze volgens hem betekenisvolle momenten zijn de toelating op de kunstnijverheidsschool in Amsterdam en zijn ziekte tussen 1885 en 1889. Beiden gingen gepaard met een “lijden” – hoewel het een iets kortstondiger dan het andere – dat overwonnen diende te worden voordat de weg naar het succes kon worden vervolgd. Pander beschrijft hoe hij droomde van een opleiding tot beeldhouwer en zich realiseerde dat dit waarschijnlijk niet voor hem zou zijn weggelegd. Wanneer er door tussenkomst van weldoeners toch een kans is dat hij de

kunstnijverheidsschool in Amsterdam kan bezoeken, laat hij aan de hand van een concrete (nare) droom zien hoeveel impact dit verwachte verlies op hem heeft. Als hij vervolgens toch de reis naar de hoofdstad mag maken – een bepalend moment in zijn leven – vreest hij ‘... zo aanstonds te ontwaken uit dezen droom’

Daarnaast ruimt Pander in “Een jongetje op een schip” een betekenisvolle plaats in voor de beschrijving van zijn ziektebed. Opvallend is de onmiskenbare christelijke metaforiek. Door Wiersma en door kunsthistoricus Feico Hoekstra is – op basis van een krantenartikel waarin een onbekende na Panders dood herinneringen ophaalt aan een bezoek in Rome – beweerd dat de beeldhouwer theosoof zou zijn geweest.¹⁷ Daarvoor is niet alleen onvoldoende bewijs, maar het lijkt bij nadere bestudering, van onder meer deze autobiografische schets, ook buitengewoon onwaarschijnlijk. Panders vrienden beschouwden zijn ziekte als een grote geduldproef tot het moment waarop hij weer aan het werk kon: een nutteloze onderbreking van een voorspoedige carrière. Zelf dacht hij daar anders over: hij zag het als een nuttige periode van loutering, die hij beschrijft in een aan de bijbel ontleend vocabulaire. De lange periode van ledigheid en nadenken, het zweven op de rand van de dood, had hem toegang geboden tot het hogere.

Hij schrijft: ‘... er kwam juist in de periode, dat het slechter ging een berusting over hem, die dikwijls als een religieuze overgave was en eens zelfs steeg tot extaze’. Eenmaal had hij een moment van, in religieuze termen, zelfverzaking – een moment waarop hij eten en drinken weigerde, en het leven losliet. Dan vervolgt hij: ‘Wat deed het er toe of hij bleef voortleven of niet, *het* leven bleef, het groote, het algemeene ook zonder dat hij er van mede genoot en hij ervoer wat het zeggen wilde; „die zijn leven verliest, hij zal het behouden”’. Met dit laatste citaat verwees Pander naar Mattheüs 16:25 – ‘Want zo wie zijn leven zal willen behouden, die zal hetzelfde verliezen; maar zo wie zijn leven verliezen zal, Om Mijnentwil, die zal hetzelfde vinden.’ Slechts zij die het aardse konden loslaten, vonden het ware leven.

De overwinning van zijn ziekte zag Pander als een herboren worden, ‘... herboren, maar nu als met een verheerlijkt lichaam’. Door Hoekstra wordt deze passage als een uiting van geloof in reïncarnatie gezien – en zo als bewijs voor Panders geloof in de theosofie. Daarmee miskent hij echter de christelijke symboliek die hierachter schuilgaat. Het citaat verwijst naar de opstanding van Christus die na zijn lijden met een van zonde gezuiverd, verheerlijkt, lichaam ter hemel voer. En zij verwijst naar Korinthiërs 6:19-20. ‘Of weet Gij niet, dat ulieder lichaam een tempel is van den Heiligen Geest, die in U is, dien Gij van God hebt, en dat Gij uws zelfs niet zijt? Want Gij zijt duur gekocht: zo verheerlijkt dan God in uw lichaam en in uw geest, welke Godes zijn.’ Pander beschreef zijn ziekte zo als een periode van zuivering. Na het lijden kwam de verheerlijking die een periode als onbezorgd adolescent afsloot.

De bescheidenheid die Pandert etaleert over zijn talent is gelaagd. De openingszin zet direct de toon: 'Het was maar een heel gewoon jongetje op een heel gewoon binnenscheepje'. Zijn talent presenteert Pander als iets natuurlijks waarvoor hij weinig hoefde te doen. Het 'groeide' volgens hem ook als hij het niet oefende. Hij presenteert zichzelf heel nadrukkelijk als een normaal kind dat 'zeer gewoon' omging met de kinderen in zijn omgeving. Wanneer hij beschrijft hoezeer hij beter boetseerde dan zijn leeftijdsgenoten doet hij dit in bijna verontschuldigende vorm: 't Jongetje begreep dan hunne verbazing niet, hij had er immers zooveel langer over gedaan dan de anderen'. Deze bescheidenheid, die wat geposeerd aandoet, correspondeert overigens met het beeld dat mensen in zijn omgeving van Pander hadden. Vrienden, maar ook toeristen die in Rome bij hem op bezoek gingen, beklemtoonden zijn bescheiden natuur.¹⁸

Pander adstrueert dit vertoog van bescheidenheid door zijn ijver te beklemtonen: door hard werken had hij de top bereikt. Waar hij vertelt over zijn vroege jeugd, memoreert hij dat hij veel langer dan zijn vriendjes oefende in het snijden en boetsen van figuren. Ook op de kunstnijverheidsschool Quellinus in Amsterdam werkte hij naar eigen zeggen harder dan zijn medestudenten: '... een paar jaren gingen zoo voorbij met ijverig werken, zoo ijverig als slechts een paar kameraads ook deden – de overigen vatten alles wat lichtzinniger op'. En wanneer Pander over zijn studie in Parijs spreekt, vestigt hij wederom de nadruk op de ijver waarmee hij studeert en werkt.

Op één plaats in de tekst expliciteert Pander dat hij anders was dan leeftijdsgenoten, namelijk waar hij schrijft dat hij onder zijn vriendjes reputatie genoot als 'kind-kunstenaar' – '... allen bewonderden zijn werk, een paar jongens zelfs werden, de een voor een pijp tabak, de ander voor eenige centen – zijne klanten. Hij was zeer in zijn schik met dit daadwerkelijk succes.' Maar de nadruk die Pander legt op zijn 'gewoonheid' heeft als effect dat impliciet voortdurend het verschil met anderen – minder getalenteerden – wordt benadrukt. De voortdurende spanning die bestaat tussen zichzelf enerzijds definiëren als bijzonder en anders dan leeftijdsgenootjes en anderzijds als een 'normaal' kind met een normale jeugd is niet uniek voor Pander. Hugo Röling heeft in een grootschalig onderzoek naar de kindertijd in autobiografieën laten zien dat dit opgaat voor veel schrijvers van jeugdherinneringen.¹⁹

Tot slot

Panders constructie van het zelf via deze autobiografische schets is buitengewoon succesvol geweest. De tekst mocht dan niet bestemd zijn geweest voor publicatie en een breder publiek, maar de wijze waarop hij herinnerd zou worden, hield de beeldhouwer wel degelijk bezig. Zijn meest evidente zet om die herinnering naar zijn hand te zetten, was het legaat aan de gemeente Leeuwarden waarmee hij ervoor zorgde dat er een museum voor

hem werd opgericht – het eerste Nederlandse museum dat was gewijd aan één kunstenaar. Indirect leidde de schenking van zijn ateliercollectie er mede toe dat Pander in 2007 via een manifestatie aan de vergetelheid werd onttrokken. Het accepteren van een legaat impliceert immers ook de verplichting tot zorgvuldig beheer.

Het beeld dat Pander in 'Een jongetje op een schip' van zichzelf neerzet is grotendeels overgenomen in de biografieën die van Pander zijn verschenen. Enerzijds komt dit door een gebrek aan bronnen, met name over zijn persoonlijk leven. Uit ervaring kan ik beamen dat dit het er voor een onderzoeker niet gemakkelijker op maakt. Zeker wanneer men het inkleuren, of fictionaliseren, van de leemtes in het levensverhaal – de oplossing die Wiersma koos – niet wenselijk acht. Wat de onderzoeker dan rest is het zelfbeeld te toetsen aan wat anderen over Pander hebben gezegd en wat hijzelf heeft geschreven in de (beperkte) bewaard gebleven correspondentie. Die is immers heet van de naald geschreven. Wanneer dit gebeurt, blijkt dat beeld en zelfbeeld van Pander redelijk overeenkomen. De constructie van het zelf zoals die gestalte krijgt in de hierna volgende autobiografische schets is weliswaar gecanoniseerd en gedramatiseerd, maar lijkt een natuurlijke pendant te hebben gehad in het geleefde leven.

Literatuurlijst

- Aerts, Remieg en Henk te Velde (red.), *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998).
- Baggerman, Arianne, 'Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century', in: Rudolf Dekker (red.), *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages* (Hilversum 2002), 161-173.
- Barros, Carolyn A., *Autobiography. Narrative of Transformation* (Michigan 1998).
- Broersma, Marcel, *Pier Pander, 1864-1919. Zoektocht naar Zuiverheid* (Leeuwarden 2007).
- Hoekstra, Feico, *Een tempel voor de ziel. Over Pier Pander en Louis Couperus* (Den Haag, 2000).
- Huisman, Marijke, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918* (Zutphen 2008).
- Röling, Hugo, "Anders als mijn tijdgenootjes, anders dan gij allen?" Kinderlijk zelfbewustzijn in de negentiende- en twintigste-eeuwse jeugdherinneringen uit Nederland en Vlaanderen', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1/4 (2004), 126-145.
- Wiersma, J.P., *Pier Pander. Een Friese beeldhouwer in Rome (1864-1919)* (Drachten 1966).

Een jongetje op een schip

Het was maar een heel gewoon jongetje op een heel gewoon binnenscheepje. Het jongetje was in het scheepje geboren en beiden waren wat klein van stuk. Een tenger jongetje, hoorde hij de menschen zeggen en ook wel eens, dat het scheepje oud en wrakkig was.

Toen hij zes jaar was werd het oude scheepje verruild tegen een nieuw, dat iets grooter was en waarop hij verder zijne kinderjaren doorbrengen zou tot ruim 15 jaar toe. Later herinnerde hij zich die verwisseling van schip en hoe blij zij daar allen mee waren, want het nieuwe was niet lek en vader behoefde dus lang zoo dikwijls niet te pompen en er waren in het nieuwe schip ook geen slakken, zoodat moeder nooit meer van deze beesten de vieze sporen hoefde af te snijden die zij op het brood hadden achtergelaten...

Mooier en beter echter dan zoo'n nieuw schip was voor hem een *huis*, het huis bijvoorbeeld waarin zijne overgrootmoeder woonde met hare dochter, waarin zelfs groote menschen rechtop loopen konden en waarin twee bedsteden naast elkaar waren. In het eene bed lag overgrootmoeder altijd, erg mager met een ingevallen mond en oudtante gaf haar dan met een lepeltje wat suiker te eten. Later was overgrootmoeder er niet meer, maar oudtante wel en nog eene oude vrouw en nog later woonde grootmoeder er ook bij in, toen grootvader dood was.

En het jongetje kwam er zoo graag en speelde er met de turven in den turfbak en met den hamer, die er in lag om ze stuk te slaan. Hij zou veel liever in zoo'n groot huis gewoond hebben, behalve de kamer met de twee bedsteden was er nog een achterhuis waar potten en pannen stonden en een ladder om op zolder te gaan.

Andere jongens, die in een huis woonden, waren altijd wel liever op een schip, dat overal heen kon varen en als die dan zeiden, dat schippers zooveel van de wereld zagen en zij niets, dan voelde het jongetje zijne wangen gloeien van ijdelheid. Hij vond zelf dat nu en dan eens iets anders zien toch ook wel een voordeel van een schip boven een huis.

Maar een huis van binnen was toch ook iets niet alledaagsch, zoo ook de school, waar hij, misschien wel daarom, zoo graag heen ging en je leerde er bovendien nog spellen en later lezen en rekenen. Daar hield hij van. Alleen aan het uit 't hoofd leeren van tijdtafels of reeksen van plaatsnamen had hij een hekel, dat vond hij zoo erg vervelend.

Hij hield ook veel van spelen, alleen of met andere kinders en als hij een jonge vogel kon machtig worden was hij daar zoo blij mee als een jongetje maar zijn kan en hij zorgde zoo goed voor 't beest als hij kon en dan bleef het toch zelden dan eenige dagen leven en dan had hij er veel verdriet van en nam hij zich heilig voor 't nooit meer te probeeren en toch deed hij het telkens weer. Ook telkens als hij in 't water gevallen was nam hij zich stellig voor nooit

meer zoo dicht bij den waterkant te spelen – welk voornemen hij even spoedig vergeten was als zijne kleren gedroogd waren.

Zwemmen als 't warm was en schaatsrijden 's winters waren zeer geliefde spelen en ook hield hij er veel van, als ze in of bij eene stad waren, om dan in de stad te gaan wandelen en alles af te kijken voor de winkelramen en hij en zijne broers begrepen er niets van, waarom de stadsmenschen zelf des zondags naar buiten liepen waar niets was te zien of te genieten! Je hadt er immers geen winkelramen of andere mooie dingen! Die stadsmenschen moesten wel erg *onwijze* menschen zijn.

Eens zag hij voor een raam een prachtige prent te koop met en tijger er op en matrozen en de tijger had een ton aan zijn staart bengelen! Die prent zou hij zoo graag gekocht hebben, maar ze kostte een cent en 't jongetje had geen centen.

Eens nam hij zich voor een spaarpot aan te leggen; in plaats van een cent, dien hij op straat vond of van oom kreeg, te versnoepen zou hij hem bewaren tot hij er meer had. Zooveel wilde hij sparen, dat hij er een zakmes van een stuiver voor koopen kon en hij herinnert zich nu nog zijne blijdschap toen vader hem zeide: „ik geloof, dat je nog een cent te kort komt om een mes te koopen, hè?” en vader hem toen tien cent gaf, zoodat hij dadelijk naar de winkel kon gaan.

Nu had hij een mes, nu kon hij altijd en overal als hij eens een appel of een wortel kreeg, daar iets moois van maken zooals vader hem geleerd had, van een appel een put alsof hij gemetseld was en van een wortel een wagentje. Vier schijven er af waren de vier wielen, die er, met spelden tot assen, aangestoken werden, zoodat zij konden rollen.

Hij liet het daar niet bij, maar sneed van zoo'n wortel ook wel eens een kop, een man bijvoorbeeld met zwaren baard en onheilspellende wenkbrauwen. Dit deed hij tersluiks, want hij was in die dagen schuw en als er iemand naderde stak hij 't in zijn zak. Toch was hij veelal tamelijk tevreden over zijn kunstwerkje en bewaarde hij het zoolang als 't ging in zijn broekzak. Maar op 't laatst werd het dan zoo taai, stoffig en onoogelijk, dat hij 't maar op at: alleen de maag kon er nog plezier van hebben.

Tegelijk met andere kinderen was hij ook wel eens ondeugend. Zoo krabden zij samen de nieuwe stopverf van nieuwe ruiten en kneedden en rolden die tot knickers, erwtjes en worstjes en maakten daar dan poppetjes van. Daar kon hij dan uren mede bezig zijn, steeds moest er nog iets aan of bij gewerkt worden en als de andere kinders, allang weer aan 't krijgertje spelen en hun stopverf weggegooid, dan bij hem terug kwamen kijken – dan riepen ze verbaasd: „och kijk 's, wat hêt hij 't mooi!”

't Jongetje begreep dan hunne verbazing niet, hij had er immers zooveel langer over gedaan dan de anderen. Die het wel net zoo zouden gehad hebben als ze er maar op door gegaan waren, in plaats van te gaan loopen en springen. Hij had er meer plezier in, dat was alles, want hij ging er altijd zooveel langer op voort dan de anderen.

Zoo had hij ook eens van kleine stukjes hout een heele kermistenscene gemaakt. Vier of vijf mannen stelde het voor op 't balkon van een „spul”, mannen met muziekinstrumenten, één was de tamboer met trommel en twee stokken en de houding lukte zoo, dat 't jongetje zijn leven lang het gevoel niet zal vergeten, dat hij kreeg, toen hij zag dat de trommelslager goed was! Hij *sloeg!*

Vader en moeder lieten 't jongetje stil begaan. De oudere broer klaagde wel eens, dat het dek zoo onder de houtsnippers lag, die voelde zich reeds de schippersknecht en verantwoordelijk voor de zindelijkheid van 't dek. Later sneed het jongetje zijne koppen, olifanten of heele menschen nooit meer in wortel, maar altijd in 't duurzamer hout.

Er vergingen echter dikwijls weken aaneen, misschien zelfs wel eens 2 of 3 maanden zonder dat hij iets anders deed dan alle schipperskinders doen, scheepjes maken en laten zeilen, slootjespringen, krijgertje en andere spelen en als de wind van voren kwam het schip sturen, trekken of mee voortboomen...

Tot hij als vanzelf weer begon te snijden. En dan was hij altijd verwonderd dat hij 't zooveel beter kon dan tevoren. Ook zonder oefening was het *kunnen* met hem meegegroeid. Hij tekende een heel schrijfboek vol uit 't hoofd, mannen, vrouwen, koning en koningin, paarden en wie weet wat meer, maar de plastiek beviel hem toch altijd beter op den duur.

Van tijd tot tijd zeide er eens iemand aan vader, dat hij houtsnijder zou moeten worden. 't Jongetje voelde zich dan erg aangedaan, maar begreep zelf wel, dat vader hem niet eens het vak van timmerman of meubelmaker zou kunnen laten leeren, want dan moest hij aan den wal en zou er kostgeld noodig zijn. En hij knutselde stilletjes door.

Hij werd zoo langzamerhand de kind-kunstenaar in de kinderkring zijner kennissen. Allen bewonderden zijn werk, een paar jongens zelfs werden, de een voor een pijp tabak, de ander voor eenige centen – zijne klanten. Hij was zeer in zijn schik met dit daadwerkelijk succes.

* * *

Eene eigenaardigheid van 't jongetje was, dat hij zich altijd bijzonder aangetrokken voelde tot heel kleine kinderen en – heel oude menschen. De mollige voetjes van de eersten en de onhandige knuistjes en de beentjes die nog niet loopen konden of nog slecht – zulke wezentjes hadden van hunnen geboorte af aan voor hem eene groote bekoring evenals het hulpbehoevend uitzien en het wazige over een oud gerimpeld gezicht met mummelende mond. Waarom? Dat was hem niet helder, maar hij hield daar meer van dan van menschen van middelbaren leeftijd. Later zou hij zeggen, dat de ziel meer naar voren kwam bij zulke heel jonge of heel oude wezens.

Van beesten hield hij ook veel, vooral van jonge huisdieren en als hij een

hond verloor, of een tamme kraai, was hij overstelpt van verdriet en hadden zijne ouders soms groote moeite hem weer tot bedaren te brengen.

Tweemaal in zijne kinderjaren heeft hij, geheel onopzettelijk, zijne ouders erg doen schrikken. De eersten keer moet hij heel klein nog geweest zijn ofschoon hij lang reeds loopen kon. Hij speelde toen eens alleen op het erf van een huis maar zoo dicht bij vader, die druk bezig was, dat hij dezen, telkens weer, hinderde in 't werk. Telkens moest vader hem zeggen toch wat meer „armslag”, wat meer ruimte te geven, en toen vader dat eindelijk op wat minder kalmen toon deed trok het ventje zich dit zoo aan, dat hij zich verdrietig verwijderde, ongemerkt op en in het schip ging waar hij zich rolde in een mat en – insliep.

Toen hij wakker werd hoorde hij groot gerucht onder de burens, liep het viertreedsch trapje op en stak het hoofdje door het luik. Daar is hij!! schreeuwden allen tegelijk – „wel jonge, jonge, wat hebben we over jou in angst gezeten, foei, foei.” Vader was juist bezig tusschen schip en wal te voelen of 't kind soms in 't water gevallen was.

Eenige jaren later waren zijne klompen lek gesleten. Moeder liet hem nieuwe koopen en ging uit venten. Vader was de geheele dag al uit venten. Vader komt thuis, ziet de oude klompen, bij de loopplank uitgetrokken, staan en denkt dus zijn zoontje aan boord te moeten vinden. En hij vindt niemand. Ditmaal dus zeker te water geraakt.

De burens wisten van niets... tot een jongen er bij kwam, die 't kind nog pas in de dorpsbuurt had gezien – wat juist bleek. Hij had zijn nieuwe klompen aan waarvan vader niets wist. Toen was er een buurvrouw, die zeide: „jonge, jonge, *nu* oppassen voor de derde keer, hoor, want dan kon het wel eens erger afloopen”. Nu – schrikken zouden zijne ouders nog meer dan eens, maar veel later, als hij volwassen zijn zou.

Iets wat nog een diepen indruk bij het jongetje, evenals bij het heele gezin, was een geweldige schrik doordat ze moeder overboord zagen vallen en op 't punt van te verdrinken.

Het schip vaart door met groote snelheid, vader geeft vastberaden het roer nog een duw, zoodat het schip aan de wal moet komen, vader naar voren, zet het broertje van 't luik, dat hij opent om er door te verdwijnen en er weer uit te verschijnen met de treklijn, die hij losmaakt en zich om den middel bindt. Hij springt aan wal en daarna op de rechte plaats te water, zeggende aan de toegesnelde menschen: *houdt vast*. Vader zwemt naar moeder en de menschen trekken beide naar de wal. – hè, wat had vader een moeite om het hoofd van moeder boven water te houden...

Maanden daarna schrikte nog steeds het heele schippersgezin als het een plons hoorde van een puts of een boom, die te water ging. Met dit anders zoo familiäre geluid moesten ze langzaam weer vertrouwd worden.

Er werd aan boord weinig gelezen. Alleen uit den bijbel zoo nu en dan en 's winters soms een paar boeken uit de schoolbibliotheek. Als er des winters ijs was gingen de jongens geregeld school. Zoodra er geen ijs meer was, 't heele overige jaar door, zeer *ongeregeld*; onder het varen natuurlijk in 't geheel niet. Zooveel doenlijk echter gingen hij en zijne broers, al was 't soms voor eenige dagen slechts, in alle dorpen school en zoo kregen zij bij horten en stooten lager onderwijs en geen van drieën bleef ooit zitten aan 't eind van den cursus.

Dit dankten zij vader en moeder beide, dien hen overal naar school zonden waar het maar kon, eens zelfs met goed gevolg strijdvoerende tegen het schoolhoofd. En de drie broers wisten dit te waardeeren, zoo jong als ze waren, want zij bemerkten heel goed, dat andere schipperskinderen minder school gingen en dus achter bleven – soms door schuld hunner ouders – soms ook niet, want van de meesten bracht het vak mee, dat ze niet lang genoeg aan wal konden blijven liggen.

Behalve als hij een mes en een stuk hout in handen had was de omgang van het jongetje met andere kinderen zeer gewoon. Hij speelde als anderen, was niet bijzonder zwak, ook niet bijzonder sterk, ook niet ongezond, had met de anderen allerlei kindergesprekken en kinderpretjes, had als anderen, kindergedachten waarvan er hier een volgen zal.

Veertien jaar oud wordt hij eens door zijne moeder met een boodschap gezonden naar een vriendin, die juist bij haar lieve kleine meisje een nog kleiner gekregen had. De oude baker laat hem het kleintje zien en toen ze ziet dat hij er zoo'n pret in heeft zegt de oude lachend: „'t kan je vrouwtje nog wel worden”. Dit gezegde verraste het 14 jarig jongetje en hij dacht: „wat zou ik *dan* lang moeten wachten”. Een oud-vrijer zat er dus van nature niet in – al zou het er later een worden.

* * *

De poëzie van het bestaan drong tot het jongetje, zoover hij weet, niet *bewust* door. Onbewust wel, want anders zou hij zich nu niet meer herinneren dien heerlijk eenzamen lentemorgen met kleuren en geuren en fluitende spreuwen, die hij altijd gekend had, maar waarvan het samenspel hem nooit zóó had geroerd.

En ook niet dien eenen maannacht toen er gevaren werd – als altijd om den broode, over een meer, met een zacht windje, eenige verre lichten van boerenwoningen, heel verre – en een gevoel van alleen met de zijnen op de wereld te wezen en geen ander gerucht dan kabbelende golfjes tegen den boeg en het mooi zacht fluiten door vader van een psalm... Jaren later eerst werd hem de poëzie *ervan bewust*, toen hij ze nagenoot.

Toch moet het hem een tegengif geweest zijn tegen het veel te bewust dikwijls deelen in de zorgen zijner ouders en het lijden onder de kleinbehuisdheid, onder koude en rook, vocht, sneeuw en ijs – een lijden, dat

het schippersleven onvermijdelijk aanleeft. Ongelukkig zou hij zich nochtans niet voelen als hij schipper moest blijven – ongelukkig was 't woord niet.

Desnoods zou hij veel meer willen lijden dacht hij dikwijls, zelfs honger en dorst, die hij niet kende, mits hij dan maar eenig handwerk zou kunnen leeren, houtsnijder het liefst, maar desnoods ook wel timmerman of meubelmaker. Om klerk of onderwijzer te worden weigerde hij. Dan liever schipper met toch altijd wel wat vrijen tijd tot houtsnijden. En intusschen vermeerderden zijne kleine snijwerkjes.

Toen hij 14 jaar was kreeg hij van een hoofdonderwijzer, door zijne ouders op de hoogte gebracht van 's jongens neigingen en wenschen, diens zakmes. Daarin was ook een pennemes, dat vooral zou hem te pas kunnen komen bij verdere werkjes. En nog in datzelfde jaar '79 wist dezelfde onderwijzer eenige heeren voor 't jongetje belang in te boezemen.

Zijne werkjes werden eens opgezonden aan een vriend van een dier heeren te Amsterdam, die ermede ging naar de directeur der Kunst-Nijverheid Teekenschool Quellinus.²⁰ Deze wilde den schippersjongen gaarne eens 3 maanden op proef hebben. Vader wilde hem echter alleen zenden onder voorwaarde, dat hij er blijven zou om zijne studie voort te zetten – tenzij hij de proeftijd niet goed doorstond.

De jongen, toen 15 jaar oud, was het daarmee geheel eens en zonder zenuwachtigheid zeer in spanning over den afloop. Hij wachtte de dagen af al werkende aan een nieuw stuk, een paard met ruiter en een bedelaar erbij, alles uit een stuk hout, dat hij, met het houten model, kreeg van een kennis zijner ouders. Hij leende een beiteltje en een boor van een timmerman, daar hij geen kans zag het met zijn pennemes alleen te doen.

Eens droomde hij 's nachts, dat het er door was, hij zou naar Amsterdam – er was haast bij zijn vertrek, hij kon bijna niet klaar komen – de stoomboot lag klaar om te vertrekken en op weg naar de boot zag hij, dat deze juist van wal gestoken was. Hij te voet, de boot nagelopen. Hij zou de verderliggende sluis nog wel halen voor dat de boot *doorgeschut* zou kunnen zijn. Hij liep, hij liep, hij wilde het halen – helaas – te laat kwam hij en de boot was juist vertrokken, hij kon dus niet naar Amsterdam, 't was uit, 't was mis, en van verdriet werd hij wakker.

Toen hij aan zijne moeder den droom vertelde zette deze een ernstig gezicht en zeide: „zoo zal 't ook wel komen, vrees ik, *krek mis*”.

Weken duurde het tot er een brief kwam, zoo weinig bemoedigend, dat vader besluiten moest zijn kind niet te laten gaan. Moeder en de jongen zelf beaamden dit besluit ten volle. O wat speet het hem, maar hij werkte voort aan zijn ruiter, die de voltooiing reeds begon te naderen. Vader schreef een brief naar Amsterdam en een naar de provincie om voor de genomen moeite te bedanken, waarmede de zaak dus uit zou zijn. Wel jammer: „*krek mis*”.

't Is drie dagen later. Zijn ruiter is klaar en hij is op 't ogenblik bezig zich in het vooronder te verschoonen. Moeder vraagt: „het spijt je anders wel, hè? Dat er nu niet van komen kan?” Ja natuurlijk, maar je kan toch geen ijzer met handen breken. En terwijl hij nog spreekt wordt er hard op het luik getikt, zooals alleen een besteller het kan.

Een brief – uit Amsterdam – gauw open, bijna onleesbaar, toch staat er: „Dat ge uw zoon niet zendt... daaraan doet ge niet wel... zend hem alsnog indien ik u raden mag... 't zal hem geen kwaad doen... en mocht alles goed gaan in den proeftijd, dan zullen wij hier wel zorgen dat...”

Nu zal het toch nog gebeuren denk ik, haal vader, gauw, want dan moet je vandaag ook nog weg... de school begint maandag.

* * *

Toen 't jongetje nog dienstzelden dag alleen in de trein zat en het donker begon te worden – vreesde hij zoo aanstonds te zullen ontwaken uit dezen droom, hij betastte het glas van 't portier en de randen en het hout van de bank om zich te overtuigen, dat *dit* nu werkelijkheid was... En hij werd niet teleurgesteld.

* * *

Zijn wensch ging dus in vervulling, hij kwam te Amsterdam bij goede menschen thuis, vrienden van zijne ouders en hij kwam op de school, waar hij teekenen, boetseeren, houtsnijden enz. zou leeren volgens de regels van de kunst. Als hij den proeftijd goed doorstond zou hij er blijven zoolang als noodig was.

Men dacht, dat hij dan na een paar jaar wel reeds zijn brood zou kunnen verdienen, te beginnen met 10 cents tot 15 per uur en te vermeerderen na nog eenige jaren tot 20 en, wie weet, 25 cents per uur en hij was meer dan gelukkig met deze vooruitzichten toen hij bemerkte dat het met zijn proeftijd goed ging. Het kwam in orde.

Een paar jaren gingen zoo voorbij met ijverig werken, zoo ijverig als slechts een paar kameraads ook deden – de overigen vatten alles wat lichtzinniger op. Hij werkte behalve met ijver, ook met succes, tusschentijds werd hij zelfs eens een paar klassen hooger geplaatst en aan 't eind van den cursus kreeg hij prijzen. Bijna voortdurend was hij zich bewust van het geluk zich zoo naar hartelust te kunnen oefenen, ontevreden gestemd alleen dan somtijds, als de directeur, die ook aannemer van beeldhouwwerk was, hem naar zijn inzicht teveel en te langdurig werk opgaf dat hij voelde of dacht niets dan tijdverlies te zijn.

Tehuis ging het, wat de stemming betreft ongeveer evenzoo.²¹ Hij had het getroffen met zijn tehuis, alleen kon het hem hinderen, dat de menschen thuis zooveel meer *gelezen* hadden dan hij, zooveel meer *wisten* van alles.

En de wijze waarop zij hem dit lieten voelen deed hem nog al eens zeer. Zij vergaten daarbij te vaak, dat hij nooit veel gelegenheid gehad had tot lezen en om 't *veel* te doen, zelfs *nu* nog geen tijd.

Doch over 't geheel voelde hij hoe hoog de menschen stonden boven het gemiddelde van hunne standgenooten (de man was timmermansgezel, had blijkbaar alles gelezen en onthouden wat in 't Nederlandsch geschreven of vertaald was) en hij zag in welk een geluk dit was door hun omgang alleen reeds voor zijne ontwikkeling en dit troostte hem dan weer over de soms onfijne manier om hem zijne minderwaardigheid te doen gevoelen. Luisteren werd zijne gewoonte thuis en minder spreken en gezamenlijke vroolijkheid en gezelligheid zonder ruwheid ontbraken geenszins.

Na een paar jaar echter vonden zijne beschermers met den directeur der school het jammer hem reeds los te laten, hij moest *door*studeeren en het verder brengen. Omstreeks dezen tijd moest zijn oudste broer *dienen*. Dat was een harde slag voor zijne ouders, want daarmee zouden zij een groote kracht missen juist in mei, den druksten tijd van 't jaar. 't Jongetje, dat inmiddels bijna 18 jaar was, vroeg en kreeg tusschentijds zes weken vacantie om zijne ouders zoolang te helpen ter vervanging van zijn broer.

Geheel gebruind door de zon verscheen hij weer op school en moest dus nu *door* studeeren. Men liet er hem nog een jaar, toen ging hij over naar de iets hogere Rijks Kunstnijverheidsschool en nog acht maanden later vertrok hij, begeleid door een der nieuw aangesloten beschermheeren, naar Parijs. Hij had reeds een beetje Fransch geleerd, dat hem, hoewel zeer onvoldoende, te stade komen zou.

Weldra kwam hij daar op de Ecole des Beaux Arts. De eersten dag op zijn studentendakkamertje was een geheel nieuwe sensatie geweest. Voor 't eerst had hij een kamer voor *zich* alleen, waarin hij 's avonds werken kon voor zijne examens zonder iemand die hem naar bed zond als het te laat werd.

Op de school begon in 't winterseizoen om half acht 's morgens het boetseeren. Omringd door een 20 tal kameraden leerde hij spoedig fransch en ook boetseeren naar 't naakt, ofschoon dit langzamer. Het groenloopen bestond hoofdzakelijk in het doen van de boodschappen, werkelijke en gefingeerde en het schoon en in orde houden van het lokaal en van de klei.

Hij deed een en ander met opgewektheid, vooral daar hij hierbij veel studietijd overhield. Hij voelde zich soms *over* gelukkig als hij bedacht, dat het nog geen volle vier jaar geleden was toen hij, op 't schip, niet wist hoe 't komen zou.

En hij werkte hard te Parijs, des zomers soms van half zeven 's morgens tot 10 uur 's avonds met twee maal een uur rust, maar toen hij zag, dat de vorderingen er niet naar waren gaf hij de drie avonduren eraan en bracht die dan veelal met goede kennissen door. Zijn beste kameraad was een Amerikaan, die bijna geen woord fransch kende en ofschoon voor hem het engelsch nog niets anders was dan een opeenvolging van de leelijkst denkbare klanken

zonder zin, verstonden zij elkaar in hartelijke vriendschap. Voorts vond hij in het gezin van een ouderen hollandsche beeldhouwer²² een gezellig onthaal, eens in de 14 dagen at hij daar, als 't noodig was vond hij er raad, hulp en steun en slechts opgewekte, allervriendelijkste belangstelling.

De groote vacantie besteedde hij aan de „praktijk”, bestaande in het helpen hakken in steen van een fries aan het stadhuis te Neuilli onder leiding van een goed practicien. Daarna begon weer het werk op de „Ecole”, dat voortduurde tot 't volgend jaar mei, toen hij, door toeval een hollandsche krant opslaande, als 't eerste waar zijn oog op viel, las, dat er ook van de beeldhouwkunst een hollandsche „Prix de Rome” zou worden uitgelooft.

Dit kon hem voor later, eenige jaren later, dacht hij, interesseeren, want er waren onder zijne naaste kameraads op de „Ecole” die meer gevorderd waren dan hij – en hij voelde, dat hij nog wel een paar jaar zou noodig hebben om 't ook zoo ver te brengen. Die kameraads dienden hem tot critici bij zijne studies, veel meer dan de prof, die slechts een paar maal in de week kwam kijken.

Een dezer Franschen met wien hij 't zeer goed vinden kon, toonde zich eens zeer bijzonder ingenomen met zijne wekelijksche naaktstudie en vroeg: „Il n'y a pas de Prix de Rome chez toi?” Hij zeide juist toevallig gelezen te hebben, dat er voortaan een zou worden uitgelooft. Maar zeide de Franschman, daar moet je dan *dadelijk* werk van maken, want in een klein land geven ze zoo iets niet alle jaren als bij ons. In België bijv. eens in de 3 jaar en bij jullie zal 't zeker niet meer zijn.

Aangemoedigd door zijn professor en andere Franschen en later door zijne hollandsche vrienden geprest moest hij er dadelijk aan deelnemen en dus naar Amsterdam.

Vijf maanden later kreeg hij de prijs, drie weken na inlevering der proefstukken. Intusschen was hij door eene ernstige ziekte aangetast, een abces maakte hem het loopen onmogelijk, en op den dag der bekroning werd hij naar het Burgerziekenhuis gebracht.

De directeur ervan voorspelde hem minstens zes maanden bedrust. Men schrikte, maar hij niet, pijn had hij niet meer en die ziekte zou dus wel wijken en wat den tijd betrof, de geloovigen haasten niet. De voltooiing van zijne studie scheen hem nu verzekerd en men liet hem in dien waan... die eerst na twee jaar blijken zou geen waan te zijn geweest. Na twee jaar ging hij, geheel hersteld naar Parijs terug, waar hij, na eenige maanden van licht werk, met volle kracht kon doorzetten.

In de oogen van zijne vrienden was die ziekte met nu en dan eene operatie en eens eene *zeer* ernstige wending, een groote geduldproef geweest. Hij zelf voelde dat niet zoo sterk als hij maar niet aan zijne ouders dacht, die hem zoo nu en dan kwamen bezoeken.

Soms voelde hij 't ook, maar kort, daarna lachte hij met lotgenooten alle zorgen weer weg, zoodat hij getuigen kon nooit in zijn leven zooveel gelachen

te hebben als in het ziekenhuis. Je had immers ook niets beters te doen en er kwam juist in de periode, dat het slechter ging een berusting over hem, die dikwijls als een religieuze overgave was en eens zelfs steeg tot extaze.

* * *

Toen waren welmeenende vrienden hem komen gezelschap houden, hij lag daar zoo alleen, de stakker, zoo dachten zij. Inderdaad echter hadden zij zijn hoogste gelukstoestand verstoord.

Hij hield het voor zich, maar hij had een uur gehad van *zelfverzaking*. Wat deed het er toe of hij bleef voortleven of niet, *het* leven bleef, het groote, het algemeene ook zonder dat hij er van mede genoot en hij ervoer wat het zeggen wilde; „die zijn leven verliest, hij zal het behouden”, eene ervaring, die hem een steun zou blijven ook toen hij, een jaar later, genezen, het gewoon gezonde leven van vroeger kon voortzetten.

Het was hem alsof hij er veel bij gewonnen had, bij dat langdurige ziekenhuisleven, gewonnen ook door den dagelijkschen omgang met menschen van maatschappelijk hooger stand dan waarin hij tot dusver meestal had verkeerd – en de eerste naaktstudie, die hij na 2 ½ jaar van werkloosheid, weer maakte werd verreweg de beste zijner wekelijksche figuurstudies tot dusver.

Na het „Dülden” waarvan Schiller spreekt, was hem het „schaffen” eene heerlijkheid grooter nog dan ooit tevoren.²³ De gedwongen onthouding verhoogde het genot van het werken zoowel als van het leven in zijn geheelen omvang, dat volgde.

Bijna twee jaar duurde het werken te Parijs in 't genot van een volkomen herstelde gezondheid. Toen kreeg hij lust naar Rome te gaan voor de overblijvende paar jaar van zijn studietijd. Men vond dit goed, alsook, dat hij nog eerst eens op ouderwetsche wijze eenige weken bij zijne ouders op het scheepje ging doorbrengen en verder bij vrienden in 't vaderland.

Daarna was hij over Duitschland op weg naar Rome, onderweg had hij reeds eenige steden bezocht en München was nu aan de beurt. Sinds eenige dagen voelde hij zich niet wel en te München werd dit zoo erg, dat hij naar 't hôtél terugkeerde en op de kanapé ging liggen. Daar kreeg hij plotseling weer hevige pijn, op dezelfde plaats en wijze als 4 jaar tevoren.

Uren lang hield de pijn aan, toen verdween zij – maar – zijn linkerbeen was weer opgetrokken. Hij had zijne oude kwaal terug en met het werkende leven was het dus ten tweeden male uit.

Een telegram was onder hevige pijnen geschreven en had tot voorlopig gevolg het 10 dagen wachten op een Münchensch professor, die later bleek op de jacht te zijn geweest. Hij moest ook weer aan zijne ouders schrijven en aan eenige vrienden... dat was het ergst van alles, want voor zich zelf was de strijd nu spoedig genoeg gestreden, nu hij geen pijn meer had en zijn eetlust teruggekomen was.

Voor de hôtelhouden wist hij de aard zijner ziekte en het groote etterverlies van het doorgebroken abces, geheim te houden. Hij vreesde, dat men hem anders daar in den vreemde naar een gasthuis zou laten brengen – en hij wachtte aldoor op de professor, die eindelijk verscheen, hem behoorlijk verbond en vond dat hij, met mannelijke hulp, gerust naar Amsterdam terug kon reizen.

Door een broeder verpleger gehaald, was hij ongeveer twee weken na het instorten in 't Burgerziekenhuis te Amsterdam terug. Eene zeer zware operatie volgde kort daarop, waarna betrekkelijk spoedig beterschap, alles ging voorspoediger dan de eerste keer, zoodat hij 5 maanden later naar Rome vertrok, in overleg met de directie in gezelschap van eene oudere pleegzuster, die hem op reis en ter plaatse voorlopig bij zou staan en zoo mogelijk een nieuw instorten voorkomen.

Dit lukte helaas niet. Hij kwam reeds ziek te Rome aan en daar onder behandeling van een beroemd holl. professor²⁴ van wie hij veel vriendschap zou ondervinden gedurende de twee jaren, dat de ziekte onder vallen en opstaan, nog aanhield en hem soms erg deed lijden. Het ergste wat hij nog had doorgemaakt was het 2 maanden nacht en dag zitten, onbewegelijk zitten, in een stoel; hij kon er niet uitkomen om de pijn, die met morfine dragelijk moest worden gemaakt.

Erg zware weken waren het voor zijne trouwe verpleegster zoowel als voor hem. Eindelijk, toen de nood op 't hoogst scheen, gelukte het hem van den stoel af te komen ('t been was *iets* minder pijnlijk, maar hij voelde zich zoo erbarmelijk ziek) en te gaan liggen op een kanapé. Toen werd de morfine afgeschaft op hooggeleerd bevel, hoewel zeer tegen zijn zin en het bezorgde hem vreeselijke oogenblikken, maar 't deed hem den volgenden dag juichen.

Gaandeweg, volgens eene opgaande golflijn, ging het beter, tot hij, door de ervaring geleerd, besloot het zieke been nooit meer te gebruiken. Dit hield hij vol en sinds dien tijd bleef de ziekte uit. Langzamerhand leerde hij steeds beter met een stok en kruk door de kamers loopen en het zittend werken, begonnen met werkjes van klein formaat, bleek op den duur ook voor grootere afmetingen geen bezwaar te zijn. De pleegzuster bleef hem ook na de ziekte terzijde. Nu kon hij het bij haar uitjuichen in plaats van 't uit te snikken zooals wel gebeurd was.

Met zijn werk had hij voortdurend geluk en sinds het jaargeld ophield, kreeg hij, na een paar maal succesvol tentoonstellen, opdrachten in marmer, hout of brons van reeds geboetseerde of nog te ontwerpen dingen, waarmede hij al dadelijk, goed zijn brood verdiende.

Vijf jaar na zijne komst te Rome beschouwde hij zich als daar gevestigd en ondernam hij voor 't eerst weer de reis naar Holland²⁵ en bracht zijn laatste bezoek aan het scheepje, dat door zijne ouders eerlang voor goed zou worden verlaten. Ook die konden zich voortaan rustig vestigen in een *huis* waarin ze rechtop konden loopen: het oude ideaal van het jongetje op het schip.

Het volgende jaar bezocht hij hen daar, om zoo spoedig mogelijk hen hun huisje met moestuintje te zien genieten. Tegelijkertijd konden zij toen zien hoeveel beter hij zich nu bewegen kon, want sinds het vorige jaar had hij een soort driewieler aangeschaft waarop hij zich, met de snelheid van een rijtuig uren en uren ver, kon verplaatsen.

Hij herinnerde zich den pijnlijken indruk dien zij 't vorig jaar gekregen hadden toen ze hem voor 't eerst zoo kreupel hadden gezien. Moeder, anders zoo flink altijd, was er van ontsteld geweest. Hij moest ze nu zoo spoedig het ging eens zien in hun eigen huis en zich aan hen vertoonen op zijn fiets.

Allen verheugden zich over de wederzijdsche verbetering. Zij, de ouders, genoten van hunne rust in de ruime woning en voor hem was het fietsen als een nieuw lichamelijk leven en de eerste maal, na zooveel jaren, dat hij zich weer zijne borst voelde uitzetten en zijne neusgaten opensperren als van een snuivend paard, was hij als herboren geweest, in zijn gevoel sterker dan ooit, herboren, maar nu als met een verheerlijkt lichaam.

En thuis in zijn atelier werkte hij, werkte en werkte als in een verklaard bestaan...

Twee jaar later was hij bezig aan een portret, dat hij in Nederland maken moest. Geboetseerd naar het leven, voerde hij het uit in steviger materie en op verkleinde schaal. *Dit* deed hij bij zijne ouders in het achterhuis, voor dezen zoowel als voor hem een nieuw gevoel, want het gebeurde anders nooit meer, dat hij bij hen te werken had. Dit portret interesseerde hen bovendien bijzonder om den persoon dien het voorstelde...

„Weet je wat ik gisteren dacht”, zeide vader, „toen ik op zolder zat en je hooren kon terwijl je aan 't werk was? Ik dacht: wie zou dat toen ter tijd hebben kunnen voorspellen, toen, je weet wel, toen je heel klein was en we je verdronken waanden – wie, zoo dacht ik, wie zou dat toen hebben durven droomen, dat diezelfde jongen nog eens beeldhouwer zou worden en 30 jaar later in *mijn eigen huis*, zou werken aan een portret van – de Koningin!

Ben. Knijpe, 23 augustus 1909

Noten

1 Na Pander's dood vernietigde zijn huishoudster mej. Clara de Kanter het merendeel van Pander's archief. Zie: Marcel Broersma, *Pier Pander, 1864-1919. Zoektocht naar Zuiverheid* (Leeuwarden 2007), 14. 2 Archief Princessehof, Pander aan Sickenga, 14-5-1909. 3 *Leeuwarder Courant*, 10-8-1909. 4 Zie: Broersma, *Pier Pander*, 87. 5 Respectievelijk 18 en 15 keer. 6 Broersma, *Pier Pander, 1869-1919*. 7 HCL, Archief Pier Pander. 8 In Museum Smalingerland te Drachten en het HCL te Leeuwarden. 9 J.P. Wiersma, *Pier Pander. Een Friese beeldhouwer in Rome (1864-1919)* (Drachten 1966); Broersma, *Pier Pander, 1869-1919*. 10 In de eerste twee hoofdstukken is dit voortdurend het geval. 11 Het onderzoek werd gefinancierd door een stipendium van het Koninklijk Nederlands Instituut in Rome en het Fonds Bijzondere Journalistieke Projecten. Enige tijd later – toen Pander's werk was gerestaureerd door Pier Terwen – sloot ook het Fries Museum (dat het beheer had over de collectie) aan bij het project. Dit leidde uiteindelijk tot de multimediale Pier Pander Manifestatie in 2007, met een boek, televisiedocumentaire en tentoonstellingen in Leeuwarden en Rome. 12 Marijke Huisman, *Publieke levens. Autobiografieën op de Nederlandse boekenmarkt, 1850-1918* (Zutphen 2008), 13-14. 13 Carolyn A. Barros, *Autobiography. Narrative of Transformation* (Michigan 1998) 2-10. 14 Huisman, *Publieke levens*, 15; Vgl. Hugo Röling, 'Anders als mijn tijdgenootjes, anders dan jij allen?' Kinderlijk zelfbewustzijn in de negentiende- en twintigste-eeuwse jeugdherinneringen uit Nederland en Vlaanderen', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 1/4 (2004), 126-145, aldaar 127-129. 15 Zie: Remieg Aerts en Henk te Velde eds., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998). 16 Vgl. Arianne Baggerman, 'Autobiography and Family Memory in the Nineteenth Century', in: Rudolf Dekker ed., *Egodocuments and History. Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages* (Hilversum 2002), 161-173, aldaar 165. 17 Wiersma, *Pier Pander*, 130-136; Feico Hoekstra, Een tempel voor de ziel. Over Pier Pander en Louis Couperus (Den Haag, 2000), 17. 18 Zie: Broersma, *Pier Pander*, 79-81. 19 Röling, "Anders als mijn tijdgenootjes", 130-132. 20 Deze vriend was Jan de Koo (1841-1909), voormalig predikant in Drachten en op dat moment hoofdredacteur van *De Amsterdammer*. 21 Pander ging in de kost bij het gezin van de timmerman Broekes, die zijn ouders kenden uit Drachten. 22 Ferdinand Leenhoff (1841-1914) woonde sinds zijn jeugd in Frankrijk waar hij ook zijn opleiding verkreeg. Later werd hij aan de Rijks-academie in Amsterdam hoogleraar in de beeldhouwkunst. 23 Grosse Seelen dulden still. Uit: Friedrich Schiller, *Don Carlos* (1787). 24 Jac. Moleschott (1822-1893) was een bekend arts en fysioloog, tevens Italiaans parlementariër. 25 In 1895.

